

Önformálás versus világalakítás

A személyiség karakterét valószínűleg a világnak veleszületett adottságaira való hatásai határozzák meg. Hogy a személyiség a felnőtt korban egyáltalában változik-e, s ha igen, képes-e önmagát alakítani, számomra tulajdonképpen ez a kérdés. S azt válaszolom rá, hogy természetesen, változhat; többnyire azonban mégsem változik, s ahhoz, hogy megváltozzék, valami rendkívülinek kell történnie. Ez az, amit Tengelyi, mutatis mutandis, sorseseménynek nevez. Valami történik, ami arra *kényszerít*, hogy szembenézzek önmagammal, s netán meg is változtassam az életem. Az esetleges változás tehát többnyire külső hatás eredményeként következik be. Arra reagálva alakítom, alakítom át önmagammat. „... hirtelen úgy érezzük, mintha a szobor nem létező fejének szemhéjai felpattannának, egyenesen ránk néznének, és felszólítanak: változtasd meg életed!” – írja Gerathor Rilke az „Archaikus Apolló torzó” című verséről írott blogjában.¹

Számtalan okos ember, gondolkodó (így Karl Marx) hitte és hiszi, hogy csak a körülményeket kell megváltoztatni, s azáltal majd az emberek is megváltoznak: alkalmazkodnak ugyanis az új körülményekhez. Hogy az emberek többsége *alkalmazkodik*, ebben persze igazuk volt-van. Csakhogy a máshoz alkalmazkodástól maguk nem lesznek mások, *nem változnak meg*: az emberek túlnyomó többségének nagyon is szilárd karaktere ugyanis egy nagyon határozott, erre a többségre mindig és minden körülmények között jellemző vonással rendelkezik, nevezetesen az alkalmazkodóképességgel.

*Ha valamit könnyű megcsinálni,
nehéz nem megcsinálni. Ha a
döntésünk súlyozás, akkor
súlytalanok vagyunk. Az akarat
tehát nehéz. Nehéz mást
akarni, mint a többiek.²*

Mást akarni, mint a többiek, hát ez bizony nehéz, legalábbis így tűnik, mert hogy a többségnek nem akarózik mást akarni. Nehéz nem azt tenni, nem úgy tenni, mint a többiek, mint ahogy akárki tenne a helyünkben. A heideggeri das

¹ http://tarkonloves.blog.hu/2009/12/31/reiner_maria_rilke_archaikus_apollo_torzo

² Vörös István, *Könnyű*

Man így viselkedik, s Heideggernek, úgy tűnik, igaza van, hiszen valamennyire mindenkinek kell rendelkeznie az alkalmazkodóképességgel: aki egyáltalán nem képes alkalmazkodni, az elpusztul. Szívesen belefognék itt a heideggeri *das Man* (akárki) és a lelkiismeret hívásának, meg a halálhoz-viszonyuló-létnek, meg ezek egymáshoz való viszonyának elemzésébe, de nem teszem. Azt úgysem tudnám tisztázni, hogy a lelkiismeret hívásának való engedés, önmagunk választása milyen értelemben felelne meg egy újfajta, másfajta, a mindennapok rutinján túllépő életvezetés kialakulásának – ami persze nem jelenti, hogy a mindennapokban ne követnénk a rutint –, világlátásunk átalakulásának és személyiségünk átváltozásának. A konkrét magatartásminták Heideggert nem is érdekelték, ő a *Dasein* létlehetőségeit akarta csak feltérképezni, azt, ami túl van a mindennapok átlagos magatartásán. Az etika majd később következik – gondolta. A husserli fenomenológiai redukciót, azt hiszem, könnyebb lenne ebben a vonatkozásban értelmezni, de most ettől is eltekintenék. Csupán jelezni akartam, hogy az önformálás lehetősége mint filozófiai probléma éppenséggel tetten érhető olyan modern filozófusoknál is, akik, megeshet, alapjában csak megérteni akartak.

Szóval: az embernek muszáj alkalmazkodnia, valamilyen mértékben majd' minden egyed alkalmazkodik, s nem gondolkozik azon, hogy egyáltalán meddig mehet el, meddig menjen el az alkalmazkodásban. Alapjában véve nem is tudja, hogy alkalmazkodik. Teszi, amit a többiek tesznek. Persze van olyan is, aki határozottan nem akar alkalmazkodni, s mit sem törődik azzal, hogy ez netán veszét okozza.

S vessünk egy pillantást az antikvitásra, melyben ez a problematika már a hellenizmus korát megelőzően is sokkal pregnánsabban jelen volt a filozófiai gondolkodásban, mint az újkorban. Hadd olvassak fel egy részt *Szókratész védőbeszédé*-nek XVII. szakaszából. Szókratész bírái előtt áll az agorán:

„... ha ti [...] így szólnátok hozzám: 'Szókratész, most ugyan nem hallgatunk Anütoszra, hanem elbocsátunk téged [Anütosz, egyik hivatalos vádlója, ugyanis azt mondta, hogy talán nem szabadott volna Szókratészt bíróság elé állítani, de ha már egyszer megtették, ki is kell végeztetni; ha ő innen megmenekülne, akkor a fiatalok nyomban avval foglalkoznának, amit Szókratész tanít, és teljesen elromlanának – *V. M.*], de csak azzal a feltétellel – folytatja Szókratész –, hogy soha többé nem foglalkozol azzal a vizsgálódással, soha nem bölcselkedel; ha pedig ezen mégis rajtakapunk, meghalsz', ha tehát, mint mondtam, ezzel a feltétellel mentenétek föl, azt felelném, hogy szeretlek is, kedvellek is benneteket, athéni férfiak, engedelmeskedni azonban inkább fogok az istennek, mint nektek, és amíg csak lehelek és képes vagyok rá, nem hagyom abba a bölcselkedést, sem azt, hogy ne intsem és ne világosítsam föl, akivel csak éppen találkozom közületek, a szokott módon ekképpen szólva hozzá: 'Ejnye, te legderekből ember, athéni polgár vagy, a bölcsességben és hatalomban legnagyobb és legkiválóbb város polgára; nem szégyelled hát, hogy mindig csak a vagyonod lehető legnagyobb gyarapítására van gondod, meg hírnevedre, megbecsültetésedre, de a be-

látásról, az igazságról és arról, hogy lelkedet a lehető legjobbá tedd, nem is gondoskodik, nem is gondolkodik?” (29c-e)

Lelkünket a lehető legjobbá tenni, s nem törődni vagyonnal, hírnévvel, megbecsültetéssel, még ha számkivetetté válunk is, netán meg is ölnek ezért, ez a gondolat –, Szókratész szájába adva – a platóni dialógusokban számos helyen felbukkan. Platón hisz benne, hogy az ember igenis formálhatja önmagát ilyen-né. Számomra az egyik legfontosabb ezen helyek közül Szókratész és Kalliklész vitája a *Gorgiaszban*. Kalliklész – furcsa, de állítólag ő a platóni dialógusok egyetlen fiktív figurája. Netán ő is Platón szócsöve lenne? Lehet, hogy Platón nem volt meggyőződve az önmagát feláldozó Szókratész igazáról, ezért is nem ment el a börtönbe, amikor imádott mestere kiitta a bürökpoharat; nem pedig azért, mert rettegett vagy attól félt, hogy megszakad a szíve? , – nos Kalliklész nem csőcselék-ember. Ízig-vérig politikus, akit kétségtelenül nagyon is érdekel Athén sorsa, érzésem szerint nem kevésbé, mint Szókratészt. De nem hisz abban, hogy az emberek jobbá tehetők.

De ha önmagunk alakítása, mint feladat, nincsen is megfogalmazva az alapján mégis csak természetfilozófiának tekinthető ión preszokratikusoknál, már azok sem tudták megkerülni az ilyen fajta kérdéseket. Hérakleitosznak például van egy töredéke, mely szerint „Az éthosza kinek-kinek számára a daimón”, amit nem nagyon vagyok képes másképp érteni, minthogy az éthoszt, a közösség erkölcsét a maga daimónja mindenki számára lefordítja, mindenkinek a testére szabja. A mondatot Kerényi Károly fordításában idéztem. Ciszter Kálmán és Steiger Kornél modernebb fordításában a mondat viszont így hangzik: „Az ember jelleme a daimón.” Ez azért csak-csak valami mást jelent. Persze még ha a daimón valami a szubjektumtól független isten, szellem volna is, akkor is megvan mindenkinek a maga *saját* daimónja, s így ha jellemét nem is ő maga alakítja, mégis olyan valaki (valami) teszi ezt, aki (ami) őhózzá, csakis őhózzá, s nem máshoz tartozik. Szóval mégiscsak ő az, aki alakítja önmagát.

De nem kóklerkedem tovább; eddig is túl sok antik szöveget idéztem, melyeket filológiai tudás híján alapján illetlenségnek tartok.

Mielőtt azonban említeném azokat a kísérleteket, melyek korunkban vetik fel a gondolatot, hogy a filozófia netán nem pusztán teória, világmagyarázat, hanem gyakorlat is, – ez a gondolat nem azonos azzal, melyet magam is szoktam hangsúlyozni az utóbbi időben, hogy ugyanis a filozófia tevékenység, „beszédtevékenység” –, mely kísérletek – ha jól értem a dolgot – arról szólnak, hogy a filozófus a filozófia tudományosságára törekvés évszázadai után – hiszen jól tudjuk: a maga főáramában az egész újkori filozófia már a skolasztikától kezdve egészen a XIX. század második feléig igyekezett tudománnyá válni – a többi között az antik, legfőképp a későantik, hellenisztikus gondolkodókhoz, a sztoikusokhoz és epikureusokhoz visszanyúlva *életvezetési tanácsokkal* is szolgálhat. Amint a konferencia programja mutatja, jó néhány kolléga foglalkozik ezekkel a kísérletekkel. Ezt megelőzően azonban szemügyre venném még egyszer a *Szókratész*

védőbeszédé-ből idézett passzust, megvizsgálandó, hogy melyik az a leglényegesebb probléma, melyet felvet.

Szókratész az istennek engedelmeskedik, nem athéni polgártársainak. Kiféle, miféle istenről van szó, az most nem is igazán fontos. A lényeg: ő nem úgy gondolkodik, nem úgy él, mint akárki (*das Man*). Az istennek való engedelmeskedésen mintha a saját belső készítésének való engedelmeskedést értené, azt, hogy hallgat a lelkiismeret szavára. Hiszen az ő saját daimónja, mint tudjuk, soha nem mondja meg neki, mit tegyen; a daimón csak akkor jelentkezik, ha Szókratész valami olyat szándékozik tenni, amit az helytelenít. Hogy az istenre való hivatkozás itt pusztán irónia – az egyik vádpont ellene, hogy nem tiszteli a város isteneit –, az persze lehetséges. Egy biztos: a város isteneit állítólag tisztelő athéni polgárok mondhatnak neki, amit akarnak, ő nem rájuk hallgat, hanem az istenre, azaz valami belső hangra. Nem – hanem. De miért is?

Szókratész nem hallgat az athéni polgárookra, mert azok nem szégyellik, hogy mindig csak vagyonuk lehető legnagyobb gyarapítására van gondjuk, meg hírnevükre, megbecsültetésükre, de a belátásról, az igazságról és arról, hogy lelküket a lehető legjobbá tegyék, nem is gondoskodnak, nem is gondolkodnak. Szókratész quasi lemond polgártársairól, s csakis saját lelkének üdvösségével törődik. Érthető, hiszen – úgy tűnik – tisztában van vele, hogy Athén már nem a régi. Ha értenék a görög polisz világához, ha tudnám, hogy ténylegesen mi történt Szókratész és tanítványa Platón működésének idején, s megpróbálnám modern fogalmakkal leírni a változást, amely sejtelem szerint az időben bekövetkezett, azt mondanám: az athéni polgár Platón idején már nem citoyen többé, csak saját fizikai jóléte és gazdagodása érdekli. Platón Szókratésze ezért nem tud mit kezdeni velük, csakis fiaikat próbálja arra nevelni, hogy mindennél fontosabb legyen számukra a belátás, az igazság és az, hogy lelküket a lehető legjobbá tegyék. Persze a *Kritón* című dialógus tanúbizonysága szerint Szókratész azért nem hajlandó megszökni börtönéből – mi sem lenne egyszerűbb –, mert (még) tiszteli Athénnek legalább a törvényeit, ami Arisztotelészt aztán, úgy tudjuk, már a legkevésbé sem érdekelte, ő bizony megszökött, hogy ki ne végezzék. Néhány évvel Szókratész halála után Athén ügye valószínűleg már Platont sem érdekelte, én legalábbis így olvasom a *Gorgiasz* harmadik részét. És így értelmezem azt is, hogy Platón az Akadémiát alapította meg, s többé nem az agorán próbálta megnyerni az ifjúságot a szépnek, jónak és igaznak.

Az antik görög virágkort, Athén virágkorát követően aztán, a későantik, a hellenisztikus filozófia, már nemcsak az állam javán való munkálkodásról mond le, hanem arról is, hogy a fiatalokat, jószerevel bárkit, megnyerjen az igaz, a jó és a szép ügyének. Többnyire csakis életvezetési tanácsokkal akar már szolgálni, az egyén boldogulását tartja szem előtt egy világban, amelyet már nem akar szebbé és jobbá tenni. Igaz, a sztoikusok nem zárkóznak el a világtól, gondolkunk Senecára, Marcus Aureliusra, de e világ egészében vett mássá, szebbé és jobbá tételére nem törekszenek. Az epikureizmus viszont egyértelműen csak az

egyénhez szól, az élet élvezetét tanítja egy világban, melyben a közösség ügye éppúgy hidegen hagy mindenkit, mint az igazság, a szépség és a jóság. De legyen szó akár a sztoáról, akár az epikureusokról, a hellenizmus korabeli filozófusok többsége azokhoz szólt, akik *nem érezték jól magukat* abban a világban. Nem nevelni, hanem segíteni akartak – annak, aki segítségre szorul.

Sejtésem szerint bizonyos modern gondolkodók – mindenek előtt Foucault-ról, meg Pierre Hadot-ról van szó –, akik a múlt század második felében visszanyúltak ehhez a tradícióhoz, a sztoa és az epikureizmus életvezetési tanácsaihoz, ugyanezt tették. Megkíséreltek rátalálni a filozófiára mint praxisra, megpróbálták a filozófiát – részben legalábbis – olyan tevékenységgé formálni, amely *élni segít azoknak, akik egyre elveszettebbnek érzik magukat a világban*, amelynek egyetlen értéke a gazdasági növekedés; s úgy érzik, ahogy Szokratész mondja a Gorgiaszban, hogy „...ez a növekedés csak puffadás”, mert az abszolút többség „a józan mértékkel és igazságossággal mit sem törődve csak kikötőkkel, hajógyárakkal, falakkal, vámokkal és más ilyen haszontalanságokkal” tölti meg a várost.³

Hogy ma tényleg lehetséges-e ilyen filozófiát művelni, azt én nehezen tudnám megmondani. De abszurdnak a legcsekélyebb mértékben sem érzem az említettek törekvéseit, amely szembehelyezkedik a filozófia tudományos korszakának szinte egyedüli törekvésével, amely „a tűz, a víz, a levegő, a csillagok, az égboltozat és a bennünket körülvevő egyéb dolgok erejét és működését” kívánta megismerni, hogy „ezzel a természetnek mintegy uraivá és birtokosaivá”⁴ válhassunk. Ilyen módon Descartes szerint „végtelen sok bajtól szabadulhatnánk meg, mind testi, mind lelki bajoktól, talán még az aggkori elgyengüléstől is...”⁵ Félre ne értsenek: nem szeretném tagadni az újkori tudomány érdemeit, még ha a természet urává és birtokosává nem is tett, s az aggkori elgyengüléstől nem is tud megóvni bennünket. De ha ezek a törekvések háttérbe szorítják a belátásra, az ilyen vagy olyan igazságra és a lélek jobbá tételére, továbbá a szépségre való törekvéseket, azaz: csak a sivatag terebélyesedik, a filozófia talán segíthet azoknak, akik ebben a nietzschei sivatagban rosszul érzik magukat.

Fentebb azt kérdeztem: Miért a nem – hanem? De ez Platón, aki csak az ideákat szerette. Én – akárcsak Platón Kalliklésze, nem bánom a kikötőket, hajógyárakat, falakat és még a vámokat sem. De engedtessek meg, ne pedig leki csinylés, olykor megvetés meg gúny tárgya legyen a belátásra, az igazságra, a lélek jobbá tételére és a szépségre való, hasznos bizonyára nem hozó törekvés is. Legalább a magunk lelkének jobbá tételére való törekvés, ha egyszer már úgy gondolom, hogy mások sem rábeszéléssel, sem – még kevésbé – erőszakkal nem tehetők jobbá. És engedtessek meg a – felesleges kikötőknek, hajógyáraknak,

³ L. Platón, *Gorgiasz*, 518e-519a

⁴ L. Descartes, *A módszerről*, hatodik rész.

⁵ L. u. o.

falaknak és vámoknak, s ezek bármi áron való kierőszakolásának a kritikája is. A többség amúgy sem hallja ezt a kritikát. Hát akkor vigasztaljuk magunkat, meg azokat, akik emiatt bűnnek éreztik fejük.